

УДК 631/115/13(477)

АНИКІНА
Ольга Петрівна,
канд. іст. наук.,
пров. наук. співроб.
сектору наукової бібліографії та
біографістики ДНСГБ НААН
(м. Київ)

ДМИТРИК
Тетяна Володимирівна,
завідуюча філією
у Міністерстві аграрної політики
України
(м. Київ)

**ОРГАНІЗАЦІЙНА РОЛЬ КИЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ
ПРОМИСЛОВОСТІ (1876–1907) У ПРОВЕДЕННІ ГАЛУЗЕВИХ З'ЇЗДІВ**

Висвітлено діяльність КТСГ з проведення галузевих форумів фахівців, науковців з різних проблем сільського господарства кінця ХІХ – початку ХХ століття у взаємопоєднанні з іншими популяризаційно-просвітницькими заходами : виставками, лекціями, запровадженням музеїв тощо.

Освещена деятельность КОСХ по проведению отраслевых форумов специалистов, ученых по различным проблемам сельского хозяйства конца ХІХ – начала ХХ веков совместно с другими популяризационно-просветительскими мероприятиями: выставками, лекциями, учреждением музеев и т.д.

Highlight the activities of the Kiev society of agriculture to conduct sectoral forums, scientists on various issues of rural infrastructure the end end of ХІХ – early ХХ centuries, together with other populâr-educational events: exhibitions, lectures, museums, etc.

Наприкінці ХІХ – початку ХХ століття за підтримки держави досить активною була діяльність із розповсюдження передових сільськогосподарських знань серед населення через роботу земств але більшою мірою – галузевих

товариств. Ці громадські об'єднання відігравали чи не найдієвішу організаційну роль у проведенні різноманітних заходів популяризації галузевих знань – виставок, курсів, лекцій, з'їздів тощо. Потреба в об'єднанні сільських господарів, науковців та інших фахівців галузі задовольнялася утворенням товариств. Зокрема з цього приводу особливу увагу привертає Київське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості (КТСГ), що плідно діяло упродовж 1876–1907 рр. Товариствами повною мірою усвідомлювалося недостатнє значення об'єднання зацікавлених осіб, установ у галузеві організації. Для забезпечення більш дієвих комунікаційних зв'язків запроваджувалися масові заходи, які дозволяли зібрати під час їх проведення значно більше учасників ніж на засіданнях скажімо товариства. Починаючи просвітницьку роботу місцевого спрямування товариство поступово розширювало та поглиблювало її інколи до Всеросійського значення. Що стосується характеру з'їздів та підстав для їхньої діяльності, то вони представляли лише короткотермінові зібрання сільських господарів і не мали нічого постійного чи регулярного. Існування їх не обумовлювалося утвердженням будь-яких статутів, як наприклад статуту сільськогосподарських товариств. Програми, які складалися з'їздами представляли собою лише окремі угоди між учасниками з'їздів про заходи, які вони вважали за потрібні для введення деякого порядку в своїх нарадах, і не заключали у собі нічого такого, що могло б порушити основний характер з'їздів. З пропозицій та проєктів уряду дозволялося обговорювати тільки такі, котрі були передані офіційно для попереднього обговорення. Мету з'їздів засновники зазвичай формулювали наступним чином: з'їзди повинні сприяти з'ясуванню становища місцевого сільського господарства та намагатися знайти способи для його розвитку [1]. Для досягнення цього, товариство пропонувало з'їздам 1) проводити збір та перевірку різних сільськогосподарських статистичних даних; 2) обговорення питань, стосовно місцевого господарства, розгляд загальних теоретичних сільськогосподарських питань та обговорення практичного застосування різних удосконалень до місцевого господарства. Далі для розповсюдження корисних

даних між господарями, крім бесід та нарад членів, на думку засновників, повинні слугувати запроваджені при з'їздах: а) публічні читання з різних напрямів сільського господарства; б) сільськогосподарські виставки; в) випробування землеробських інструментів і машин та огляди видатних місцевих господарств та промислових закладів. На самкінець, до кола діяльності з'їздів відносилися зазвичай: клопотання перед урядом та земствами про місцеві потреби та сприяння підприємствам та установам, які мали відношення до сільського господарства, наприклад: запровадження допомоги при збуті сільськогосподарської продукції, закупівлі машин та насіння, заснування агентства з найму працівників, заснування банків тощо.

Усі починання товариства отримували державну підтримку. У той час на заснування масових популяризаційно-просвітницьких заходів необхідно було отримати офіційний дозвіл центрального державного галузевого органу та відповідної офіційної особи. Час та місце з'їздів необхідно узгоджувати з місцевим губернатором, а про результати нарад з'їздів сповіщати в Департамент Землеробства та Сільської Промисловості через того ж губернатора. Разом із дозволом на проведення того чи іншого заходу, зазвичай, товариство отримувало грошову субсидію від Департаменту землеробства. Це свідчення того, що уряд на той час був зацікавлений у роботі сільськогосподарських товариств, а також про державне сприяння просвітницькій діяльності з питань сільського господарства [2].

Необхідно відмітити, що на Київщині з'їзди проводилися досить часто, але їхній статус був різний. За своїм складом, з'їзди в більшості запроваджувалися для різних верств населення, хоча деякі організатори їх вели клопотання про дозвіл виключно для дворян. У роботі цих форумів брали участь не тільки члени галузевих товариств, а й науковці, господарі, представники уряду та інші зацікавлені особи та організації. Виокремлюються зібрання як за певними напрямами сільського господарства: тваринництва, лісівництва, плідівництва, хмелярства, загальних питань агрономії та багато іншого; так і за значенням: *місцеві, міжобласні, загальнодержавні*. Від того

скільки учасників та з яких регіонів вони приїздили залежав статус цих заходів. Спочатку вони були місцевого значення, з часом поширюючись у своїй популярності залучали учасників з різних місць країни, переростаючи у всеросійські.

З'їзди господарів проводилися з метою з'ясування найбільш життєво необхідних проблем регіонів та можливості загальними зусиллями їх вирішення. Оприлюднення досягнень, обговорення доповідей на з'їздах мало велике просвітницьке значення. Саме у такій формі надавалася найкраща можливість ознайомлення з новими теоретичними та практичними напрацюваннями з різних проблем сільського господарства, а також обмінятися власним досвідом: спостереженнями, прийомами, досягненнями; обговорити проблеми та вільно вести дискусії.

У досліджуваній період за ініціативою та участю КТСГ у Києві сільськогосподарські з'їзди відбувалися: I-й – 10–20.02.1890 р., II-й – 20.02–01.03.1892 р., III-й – 05–25.02.1895 р., IV-й – 1897 р., V-й – 1913 р. Перші три (1890, 1892, 1895) мали скоріше місцеве значення, хоча на них були представники інших областей.

Перший обласний сільськогосподарський з'їзд у Києві попередньо мав проводитися під час виставки, тобто в серпні, але з огляду на те, що переважна кількість господарів не мала змоги в таку гарячу пору залишити господарства, найзручніше вирішено проводити зібрання під час здійснення контрактів майбутнього року взимку [3]. Запрошення були розіслані представникам Київської, Подільської, Волинської, Чернігівської, Полтавської, Харківської губерній. Радою КТСГ були складені Програма та Положення про з'їзд та передані проф. С. М. Богданову для наукового редагування, після чого ним все представлено 27 травня 1889 р. на засіданні товариства і затверджено Радою товариства та Департаментом Землеробства. Слідом за отриманням офіційного дозволу на проведення форуму, Рада КТСГ вибрала комісію для усіх попередніх підготовчих робіт зі своїх авторитетних членів: І. М. Рева, С. М. Богданов, А. П. Михальський, І. В. Лиховський, Ф. Гавронський. Було

надруковано 10 000 примірників «положень» та «програм» та розіслано ф) при «Киевлянин» и «Киевском слове»; б) усім членам КТСГ; и) усім передплатникам журналу, який випускало товариство «Земледелие»; г) усім кореспондентам Департаменту Землероства в шести губерніях району з'їзду; д) усім повітовим земським управам, Головам дворянства зазначених вище губерній; е) усім с.-г. товариствам губерній; ж) галузевим навчальним закладам району з'їзду; з) приватним особам [3, с. 12–13].

Це був перший в Росії з'їзд, що намітив собі завдання головним чином практичного значення з наряду вирощування, переробки, зберігання, збуту хлібних зернових; раціонального облаштування поміщицьких та селянських господарств; захисту рослин. Перший київський з'їзд, можна стверджувати, лише намітив шляхи для успішнішої роботи інших з'їздів, що мали бути скликані після нього для вирішення тих же важливих практичних завдань. А от у справі об'єднання господарів, у справі розвитку між ними духу солідарності, духу усвідомлення спільності інтересів, з'їзд досягнув прямих позитивних результатів. Десятиденна діяльність форуму сприяла не лише звичайному знайомству, а створенню між учасниками єдності поглядів, дала можливість тіснішого зближення та допомогла виникненню нових об'єднань та проектів, практична реалізація яких була можливою лише при безпосередньому спілкуванні фахівців.

Багато членів першого з'їзду виявили бажання провести другий форум (для представників тих же губерній) через два роки, тобто у лютому 1892 р. Виявлено бажання розширити програму (здешевлення виробництва хліба), включаючи й інші рослини, що мали важливе сільськогосподарське значення для Південно-Західного краю. Знову в обов'язки Ради КТСГ входило отримання офіційного дозволу, праця по складанню загальної та детальної програми з'їзду, а також положення про нього. Головою з'їзду був голова КТСГ. Доповіді були надруковані в «Трудах съезда...» (ред. С. М. Богданов) [4], причому деякі найважливіші доповіді редактор «Земледелия» проф. С. М. Богданов погодився за рахунок редакції надрукувати в цьому ж журналі.

За вхідними квитками було біля ста представників, але реально брало участь набагато більше осіб. Серед найголовніших доповідей виділяються «Агрономія, як наука вообщє и университетская в частности» проф. А. Е. Зайкевича, «Сельско-хозяйственный совет для Юго-Западного края» проф. С. М. Богданова, «Союз семенных хазяйств, как средство удешевления семян» В. Г. Ротмистрова. А також були проголошені доповіді присвячені селекції та вирощуванню цукрових буряків, значенню хмелярства, вирощуванню відбору сортів хлібних зернових, сівозмінам, обробітку ґрунту, питанням застосування сільськогосподарської техніки та ін.

Скликання третього з'їзду було прийнято на другому Київському з'їзді, та доручено знову ж КТСГ скласти відповідні установчі документи та надрукувати черговий збірник «Трудов ... » [5] за активного сприяння в першу чергу проф. С. М. Богданова та проф. Д. І. Піхно. Консультації та допомогу отримали від професорів І. А. Стебута, А. Ф. Фортунатова, та від П. М. Држевецького. Міністерство Землеробства та Державних маєтностей на потреби форуму асигнувало 500 руб. Надали кошти також Віце-голова КТСГ Л. М. Янковський та підписна палата на видання збірки «Трудів ...». У з'їзді брали участь землевласники, орендаратори, управителі маєтками в губерніях: Київській, Подільській, Волинській, Чернігівській, Полтавській, Харківській, члени місцевих с.-г. товариств, особи, які прослухали курс агрономічного навчального закладу та професори навчальних закладів. Загальна кількість учасників за кількістю квитків досягала 453 особи. Проблеми, які розглядалися мали значно ширший аспект ніж на попередніх форумах : від загальних питань; про системи господарств; про системи землеробства до виноградарства; молочного господарства; бджільництва; шовківництва. Найголовніші: «К вопросу об использовании систем хозяйства» В. Г. Ротмистрова, «По поводу новой системы обработки почвы И. Овсинского».

Надалі з'їзди проводили під час скликання та проведення сільськогосподарських виставок. Таким чином вдавалося зібрати, об'єднати багаточисленну кількість учасників, які брали участь і у виставках та галузевих

форумах, обговорюючи нагальні питання, часто вирішуючи назрілі проблеми своїх господарств.

Помітними подіями стали сільськогосподарська та промислова виставка та з'їзд у Києві в 1897 р. з червня по жовтень, які проводилися з дозволу міністра державних маєтностей під егідою КТСГ. Міністерство землеробства виділило субсидії Київському товариству у розмірі 1500 руб та на витрати з організації з'їздів сільських господарів в сумі 15000 руб [6]. Одночасно з виставкою проходив з'їзд, точніше засідання багатьох з'їздів сільських господарів за різними напрямками (шовківництва, бджільництва, садівництва та городництва, вівчарства та свинарства, лісівництва, хмелярства, конярства та конозаводства, загальним питанням сільського господарства, тваринництва, плідівництва). У журналі Київського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості «Земледелии» надруковано докладні відомості про ці події та їхні програми [7], хроніку виставки, з'їздів та реклами розміром на цілу сторінку упродовж усього терміну їх проведення. Також Губернський розпорядчий комітет постановив одногосно увійти з представництвом до Київського, Подільського, Волинського генерал-губернатора з клопотанням виділити КТСГ кредиту 60 000 руб для забезпечення заходів, так як влаштування подібного приносить істотну користь для сільського та промислового населення губернії, а також з урахуванням їхнього високого освітнього значення [8]. Після успішного проведення 2 жовтня відбулося закриття виставки. Вручалися численні нагороди та заохочення [9] [табл. 1]. За зазначеними у таблиці напрямками, які представляли певні відділи проводилися й з'їзди.

Таблиця 1.

Нагороди Київської сільськогосподарської і промислової виставки (1897)

Найважливіші відділи виставки	Нагороди					
	Почесний відзив	Золота медаль	Велика срібна медаль	Мала срібна медаль	Бронзова медаль	Похвальний лист
Рільництва	4	18	13	11	6	-
Мінеральних добрив	-	4	-	-	-	-
лісівництва	3	3	6	2	5	-

М'ясо-молочного рогатого скота	-	5	6	7	4	2
М'ясного і робочого скота	-	3	3	-	-	-
Конярство	-	6	9	11	15	19
Вівчарство	-	3	4	9	1	7
Свинарство	-	6	8	9	3	7
Птахівництво	-	-	2	7	4	-
Бджільництво	-	3	5	5	10	9

Наступні Київська сільськогосподарська виставка, яка відбулася у 1913 р. і приурочений до неї з'їзд, мали всеросійський статус. Ця виставка була найбільшою і останньою всеросійською у царській Росії. Ці заходи було організовано знову ж за ініціативи й при активній участі Київського товариства сільськогосподарства. Товариство встановило зв'язки з організаційним Комітетом, з урядовими, земськими установами, приватними особами. Разом із дозволом на проведення того чи іншого заходу, товариство отримувало обов'язкову грошову субсидію від Департаменту землеробства. Крім організаційної роботи, усі відділи КТСГ брали безпосередню участь у виставці та з'їзді, надаючи матеріали, експонати щодо організації та діяльності дослідних закладів, виступаючи зі змістовними доповідями. У виставці, з'їзді брали участь усі без винятку київські товариства та губернські сільськогосподарські товариства [10, с. 28].

Одним із назрілих постало питання про створення сільськогосподарського музею. При подібних установах складався штат лекторів, які і проводили лекції чи бесіди для населення з метою просвітництва та поширення передових галузевих знань. Знову ж слід зазначити піонерську позицію КТСГ у цьому напрямі. По закінченні обласних виставки та з'їзду 1897 р. редактор газети «Киевлянин», завідувач відділу із загальних сільськогосподарських та сільськогосподарсько-промислових питань КТСГ, економіст за освітою Д. І. Піхно, вперше запропонував проект створення у Києві торгівельно-промислового музею використовуючи будівлі споруджені для потреб виставки [11, с. 30]. Але цю пропозицію не було реалізовано.

Знову до цього питання повернулися у 1913 році. За сприянням сільськогосподарських товариств рішенням Київського Всеросійського

сільськогосподарського з'їзду, що проходив одночасно з діяльністю Всеросійської виставки, вичерпно і позитивно було розв'язано питання створення обласного сільськогосподарського промислового музею [12].

Наступне важливе питання, яке позитивно було розглянуто на з'їзді – забезпеченість сільськогосподарською літературою та її видання. Проблема фахової літератури неодноразово порушувалася на численних засіданнях різних сільськогосподарських установ, організацій офіційних органів. Актуальність і необхідність вирішення подібних проблем забезпечення фаховою літературою було порушено знову ж з ініціативи КТСГ [13]. Вперше на київському Всеросійському з'їзді офіційно було поставлено питання про необхідність видання фахової літератури українською мовою [14].

У XIX – на початку XX століття значення таких науково-просвітницьких заходів, як влаштування сільськогосподарських виставок, запровадження конкурсів знарядь і машин, проведення експертизи сільськогосподарської продукції, публічних читань лекцій і демонстрація досягнень, аукціони-продажі, скликання з'їздів тощо, важко переоцінити, оскільки у їхній роботі брали активну участь відомі вчені, поміщики, просто сільські господарі, фахівці, а також наукові і освітні установи й організації.

Список використаної літератури

1. *Сельскохозяйственные съезды в России*: (сост. в Статистическом Отделе Департамента Земледелия и Сельской промышленности) / М-во Гос. Имуществ. – [СПб., 1880]. – С. 209–260.

2. *Историческое обозрение пятидесятилетней деятельности Министерства Государственных имуществ 1837–1887* / под. ред. В. И. Вешнякова. – СПб., 1887. – Ч. 4 : Сельское хозяйство. Коннозаводство. – 386 с.

3. *Труды Первого Киевского обласного сельско-хозяйственного съезда* / сост. под ред. секретаря съезда И. М. Ревы. – К. : Тип. П. Барского, 1890. – 297 с.

4. *Труды Второго киевского областного сельскохозяйственного съезда* / сост. под ред. проф. ун-та Св. Владимира С. М. Богданова. – К. : Тип. П. Барского, 1893. – 336 с.

5. *Труды Третьего Киевского обласного сельскохозяйственного съезда* / сост. под ред. проф. ун-та св. Владимира С. М. Богданова (первые 26 л.),

секретаря КОСХ И. В. Лещенко (последние 9 л.). – К. : Тип. П. Барского, 1896. – 564 с.

6. *Хроніка* // Земледелие. – 1897. – № 8. – С. 161.

7. *Съезды сельских хозяев в г. Киеве в настоящем году* // Земледелие. – 1897. – № 2. – С. 23–26.

8. *Хроника с.-х. и промышленной выставки 1897 г. в г. Киеве* // Земледелие. – 1897. – № 9. – С. 180.

9. *Закрытие Киевской выставки* // Земледелие. – 1897. – № 40. – С. 753.

10. *Отчет о деятельности Киевского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. 1913 год.* – К. ; Демеевка : Тип. 1-й Киев. Футлярно-переплетной артели, 1914. – 197 с.

11. *Там само.* – С. 30.

12. *Справочные сведения о сельскохозяйственных обществах по данным на 1915 год / М-во земледелия, Справочно-издательское бюро при Департаменте Земледелия ; под ред. В. В. Морачевского.* – Петроград, 1916. – 885 с.

13. *Труды 1-го Всероссийского сельскохозяйственного съезда в Киеве 1–10 сентября 1913 г. / КОСХ и с.-х. пром-сти ; под ред. И. Г. Черныша, И. А. Прилежаева.* – К. : Тип. С. Г. Слюсаревского, 1914. – Вып. 2 : Журналы общих собраний съезда, заседаний секций общественной агрономии и доклады секции. – 309 с.

14. *Терниченко А. Г. Особенности культурно-агрономической работы на Украине // Труды 1-го Всероссийского сельскохозяйственного съезда в Киеве 1–10 сентября 1913 г. / КОСХ и с.-х. пром-сти ; под ред. И. Г. Черныша, И. А. Прилежаева.* – К. : Тип. С. Г. Слюсаревского, 1914. – Вып. 2 : Журналы общих собраний съезда, заседаний секций общественной агрономии и доклады секции. – С. 226–231.